

LIMBĂ, LIMBAJ, COMUNICARE

Lector univ. dr. Cristina- Alice TOMA,
Université Libre de Bruxelles
Conf. univ. dr. Doina BUTIURCĂ,
Universitatea „Petru Maior”, Târgu-Mureș

Abstract

Language, speech and communication are border concepts whose object of investigation intersects at the level of several areas. The criteria for determining the relationship language - speech - diachronic communication, language guidelines are but certain aspects that have consequences upon the act of communication, etc ... that will be considered by our study.

Key words: language, speech, diachronic communication, act of communication

Nu numai raportul dintre semnificat și semnificant este de o mare complexitate când avem în vedere dinamica limbă – limbaj – comunicare, ci și acela dintre semn și obiect – arbitrar și motivat, în același timp - dintre caracterul natural și convențional al limbii s.a.m.d. Stabilitatea și variabilitatea semnului lingvistic derivă și din caracterul concomitent ideal și material, din funcția de comunicare privită sincron și diacronic, din funcțiile de formulare și exprimare a gândirii. Limbajul stabilește relații complexe cu societatea, de dependență și de interdependență. Ca entitate categorială, limba este o dimensiune interioară a omului – în calitatea sa de ființă socială. Ca sistem semiotic, convențional și convenționalizat, cu o paradigmă (parțial închisă, parțial deschisă), este un instrument de comunicare. Iată cum definea caracterul imutabil al limbii F. de Saussure: „Dacă, în raport cu ideea pe care o reprezintă, semnificantul apare ca fiind liber ales, în schimb, în raport cu comunicarea lingvistică care îl folosește, el nu este liber, este impus. Masa socială nu este deloc consultată și semnificantul ales de limbă n-ar putea fi înlocuit cu un altul. Acest fapt, care pare a cuprinde o contradicție ar putea fi numit, în mod familiar “cartea de joc impusă”.

Dacă semnul este imutabil, rezistând oricărei substituiri arbitrare, aceasta se datorează faptului că un idiom deja constituit, este „produsul factorilor istorici”. J. Locke, în 1690, urmându-l pe Suetoniu, oferea drept exemplu, un personaj celebru al istoriei romane, pe Augustus, care a recunoscut că în pofida autorității sale, nu poate stabili un nou semn lingvistic și nici nu poate hotărî, în mod arbitrar, sensuri noi pentru cuvintele existente în limbă. Există un consens al vorbitorilor dintr-o anumită „stare de limbă” (Eugenio Coșeriu) sau provenit din stări succesive de limbă, în virtutea căruia anumite sunete (semnificante) sunt legate de anumite idei (semnificate), iar această tradiție limitează semnificația cuvintelor într-o așa măsură, încât un vorbitor este obligat de normă, de uzul comun al sensului să utilizeze, în comunicare, un semn și nu altul, pentru a trezi în mintea ascultătorului, noțiunile pe care intenționează să le transmită. Nici prin glosolalie, care a stăpânit succesiv domeniul religiei și apoi al medicinei, în secolul al XIX-lea, nu a fost posibilă inventarea unei limbi sau socializarea acesteia: „Omul- nota Victor Henry – chiar de ar vrea, nu poate inventa o limbă: el nu poate vorbi, nu vorbește decât cu amintirile sale, nemijlocite, mijlocite sau atavice”(apud Tzvetan Todorov, 1983: p.349). Limbajul stării de transă este unul motivat, cuvintele pretins inventate și lipsite

de sens sunt în realitate, variante lexicale și morfologice ale altor elemente lexicale. În acest sens, cercetătorul nota: „Chiar și cel ce se va strădui neîncetat să creeze un limbaj care să nu semene cu nimic nu ar putea scăpa de fatalitatea de a trăda și de a lăsa să se ghicească în el jocul organelor secrete care concordă în eul subconștient cu elaborarea întru totul mecanică a limbajului omenesc (Tzvetan Todorov, 1983: p.349).” Limba nu poate fi modificată printr-o convenție, prin hotărâri ad-hoc. În cultura românească au existat câteva încercări propuse de latiniști, de A. Pumnul și de I.H. Rădulescu.

Intenția reformatoare a lui Aron Pumnul diferă de purismul latinist, dar și de cel al lui I-Heliade Rădulescu, prin năzuința de a „româniza” neologismele, limba, în esența ei, sub aspect fonetic și structural. „Școala fonetică bucovineană” sau „analogismul pumnist” reprezintă fantezia filologică reformatoare a lui Aron Pumnul. Potrivit principiului analogiei, neologismelor urmează a li se aplica legile fonetice care au dus la formarea limbii române. Dacă, de exemplu, *a* accentuat din lat. „*lana*”, „*cantat*”, „*campus*” a devenit „*lână*”, „*cânta*”, „*câmp*”, atunci neologismul non - latin se va supune aceleiași legi a unui *a* accentuat în poziție nazală: „*firea*” limbii ar fi să pronunțăm „*plântă*”, nu „*plantă*”, „*germână*”, nu „*germană*”. Dacă un *a* neaccentuat devine *ă*, în trecerea limbii latine la limba română (cf. lat. „*farina*”/rom. „*făină*”), se impune să utilizăm, pentru neologismul romanic „*latină*”, forma „*lătină*”. În *Formăciunea cuvintelor românești*, A. Pumnul cere – asemenea latiniștilor – înlăturarea elementelor neologice („*slugă*”, „*slujbă*”, neavând etimon latin ar trebui eliminate, ca și termenii tehnici și științifici: „*gramatică*”, „*etimologie*”, „*filologie*”, „*filozofie*” etc). Derivatele științifice cu-(*ă*)*mănt* sunt recomandate, în virtutea unor legi universale ale modificărilor produse în limbă. A. Pumnul are intuiția corectă a legilor universale, dar ignoră caracterul limitat în timp, al acestora. Inutilitatea unei astfel de uniformizări analogice, realizată în virtutea unor pretinse legi universale, aflată în contradicție cu uzul curent, este evidentă.

I. Heliade-Rădulescu se pronunța în 1840 în *Paralelism între limba română și limba italiană* împotriva utilizării neologismelor provenite din limbile germană, maghiară, greacă, rusă și franceză. Soluția pe care o propunea este italianizarea limbii, având ca premise latinitatea celor două „*dialecte*”, precum și accesul limitat al limbii române la „*superstratul cultural latin*”, spre deosebire de limba italiană. În intenția de a reduce limba română la înfățișarea ei dintr-o perioadă în care, înrudirea cu italiana era evidentă, selectează 1300 de cuvinte de origine latină, ce puteau constitui baza unei noi familii de cuvinte. Prefixarea, sufixarea, compunerea și italianizarea limbii sunt mijloacele de îmbogățire a lexicului, recomandate de I. Heliade-Rădulescu. De la „*clar*” se poate forma „*chiaritate*” (claritate), „*dechiarăție*” (declarație), prin comparație cu it. „*chiarita*”, it. „*dichiaratione*”. Ștefan Munteanu observa că ipotezele „*nu sunt toate fanteziste, dovadă că limba română a acceptat unele dintre aceste inovații*” (Munteanu Șt., Vasile Țâra, 1978 : p.149). În aceeași tradiție puristă și latinistă, I. H. Rădulescu se opunea în 1846, în *Vocabular de vorbe streine în limba română* formelor neologice, altele decât cele de origine latină și italiană, propunând câteva etimologii: „*avut*” (pentru „*bogat*”), „*averos*” (pentru „*înstărit*”), „*pecunios*” (pentru „*bănos*”), „*opulent*”, „*prepotent*”, „*dignitate*” (pentru „*vrednicie*”). Nici creațiile pe teren lingvistic românesc ce ar putea elimina etimologiile non-latine nu sunt mai puțin interesante: „*năsariu*” (pentru tc. „*basma*”), „*sudariu*” (pentru „*basma de șters*”), „*strofiu*” (pentru „*fular*”) ș.a.m.d. În aceeași descendență heliadistă, Negulici a aplicat procedee discriminatorii neologismelor non-

latine „izolând în paranteze cuvintele de origine neromanică atunci când explică neologismele, dintre care o bună parte sunt italianisme”(I. Heliade Rădulescu : p.158). Epilogul tendinței de italianizare a limbii române l-au constituit propunerile profesorului italian din București, Spinazzola, înregistrate de L. Șăineanu, ca o „dovadă” a consecințelor absurde la care „poate conduce o părere neîntemeiată” (Lazăr Șăineanu,1982: p.191).

Atât tendința italianizantă cât și analogismul pumnist au fost sortite eșecului: cuvântul, lexicul unei limbi își află motivarea de esență, în istoria întregului sistem semiotic, orice modificare producând tulburări de sistem. Fenomenul este universal și se regăsește în istoria limbilor naturale. Nu vor fi supuse eșecului de pildă, acele tendințe care marchează o evoluție internă a unui idiom: forma veche „*câne*”, devine „*câine*”, fiind acceptată de către Coresi drept formă a limbii literare. Mai recent, DOOM (2005) admite anumite variante literare libere și le elimină pe altele: „*cârnat*” (nu „*cârnați*”), „*clești*” (nu „*clește*”).

Dacă prin raportare la voința subiectului vorbitor, semnificantul este imutabil, în raport cu obiectul, acesta este nemotivat sau arbitrar. Imutabilitatea semnului lingvistic este de o importanță majoră pentru studiul în sincronie, al unei limbi și pentru comunicare. Eforturile cercetătorilor converg spre cultivarea formelor normate, cu scopul asigurării clarității, purității, armoniei, susținând principiul imutabilității semnificantului într-o perioadă îndelungată.

Caracterul imutabil al semnului lingvistic își pierde valabilitatea din perspectiva lingvisticii istorice. Ceea ce, de pildă, era considerat abatere de la normă de un cunoscător și vorbitor al latinei clasice, devine inovație, primind noi dimensiuni, în uzul latinei târzii și apoi, *formă normată*, în limbile romanice. Abaterile de la normă, în privința raportului dintre un semnificant și un semnificat dat prin tradiție nu au fost sporadice, în cazul limbilor germanice, așa încât sistemul de semne gotice să rămână invariabil. Istoria sistemelor ortografice din ramura limbilor romanice este, în egală măsură, ilustrativă. Așa, de pildă, prin acțiunea legilor fonetice, semnificantul lat. „*oculus*” a devenit mutabil, extinzându-se în limbile romanice; lat. „*basilica*”, în schimb, s-a restrâns la aria balcanică, iar lat. „*eklessia*”, la aria romanității occidentale.

Stabilitatea sistemului este determinată de funcția socială a limbii și nu repetă modificările intervenite în societate. Răsturnările produse în structura socială nu au adus cu sine răsturnări similare la nivelul sistemului lingvistic, după Revoluția din decembrie 1989. Variabilitatea semnului lingvistic, fenomenele de convergență ale unui idiom cu alte sisteme lingvistice se manifestă, în general, diacronic, în funcție de ierarhia nivelelor limbii. Iată o sinteză ilustrativă pentru lexicul limbii române.

Împrumuturile slave pot fi regăsite în toate compartimentele lexicului: natură („*crâng*”, „*deal*”, „*gârlă*”), faună („*bivol*”, „*crap*”, „*vreme*”, „*veac*”), floră („*bob*”, „*gulie*”, „*hamei*”), timp („*ceas*”, „*vreme*”, „*veac*”), omul („*gât*”, „*obraz*”, „*trup*”), termeni de înrudire („*nene*”, „*nevastă*”, „*maică*”), locuință și obiecte casnice („*blid*”, „*ciocan*”, „*sită*”), hrană („*colac*”, „*drojdie*”, „*caș*”), armată („*război*”, „*sabie*”, „*suliță*”), acțiuni („*citi*”, „*grăi*”, „*munci*”), particularități psihice și fizice („*drag*”, „*glas*”, „*lacom*”, „*scump*”, „*vesel*”, „*veșnic*”) etc. Același vector al variabilității funcționează și la nivelul structurilor semantice. Împrumuturile dezvoltă înțelesuri diferite față de limbile slave, prin restrângerea sensurilor în limba română, prin lărgirea ariei semantice, prin specializări și transfer de sens, din rațiuni deopotrivă, de natură social - istorică, psihologică, lingvistică. Există cuvinte care și-au

lărgit sensul, păstrând legătura semantică cu etimonul: (dr. „voinic”: cf. sl. „voinikŭ” „luptător, soldat”; dr. a „lovi” : cf. sl. „liviti” „a vâna, a pescui”). Au primit în limba română, sensuri cu totul noi, fie prin specializare, fie prin deviere, termeni ca: a „grăbi”: cf. sl. „grabiti”, „a răpi”; „a izbi”: cf. sl. „izbiti”, „a omori”; „a găsi”: cf. sl. „gasiti” „a stinge”; „mândru”: cf. sl. „modru”, „înțelept, priceput”; „a obosi” : cf. sl. „obositi”, „a rămâne desculț”; „muncă”: cf. sl. „moka”, „chin”. Calcul lingvistic urmează aceleași tipare: cuvântul „carte”, cu sensul inițial de „scrisoare” și-a îmbogățit sfera semantică prin accețiunea de „operă literară scrisă” după sl. „kniga”, care avea ambele sensuri: „limbă”, „națiune, popor”: cf. sl. „jezykŭ” „glas, limbă, popor”; „lume”, „lumină, univers”: cf. sl. „svbětŭ” „lumină, lume”.

Din perspectiva istoriei limbii, sistemul fonetico-fonologic a rămas imutabil: acțiunea legilor fonetice care individualizează limba română se încheiase în momentul contactului cu limbile slave. Iată, comparativ, câteva exemple: modificarea lui a accentuat în poziție nazală la ă (â) a acționat în cuvintele cu etimon latin: lat. „lana”: rom. „lână”; lat. „campus”: rom. „câmp”. Este o lege fonetică a cărei acțiune nu s-a produs în împrumuturile slave. A se compara: sl. „hrana”: rom. „hrană”; sl. „blana”: rom. „blană”; sl. „rana”: rom. „rană”. Transformarea lui -l- intervocalic în r este un fenomen specific termenilor latini, prin excelență (a se compara: lat. „solem”: rom. „soare”; sl. „mila”: rom. „milă”; sl. „sila”: rom. „silă”; sl. „pila”: rom. „pilă”), ca și metamorfozele suferite de grupurile de consoane bl, br aflate în poziție intervocalică (bl>l; br>r). Să comparăm: lat. „cibrum” (rom. „ciur(u) ” cu sl. „grebla” (rom. „grebla”) sau sl. „blana” (rom. „blană”). Exemple edificatoare oferă și alte consoane sau grupuri consonantice: cl, gl la cl', gl' > dr. k', g'. A se compara: lat. „oculus” > „oclu” > „ochi” cu sl. „klopotu”: rom. „clopot ”; sl. „gluma”: rom. „glumă”. Transformarea lui t, d, s, la ț, z (dz), ș este o altă lege ilustrativă. A se compara: lat. „texo”: rom. „șes”; lat. „decem”: rom. „zece”; lat. „castigare”: rom. „câștiga”; sl. „okrotiti”: rom. „ocroti”; sl. „gradina”: rom. „grădină”; sl. „sito”: rom. „sită”. În secolele al XIV-lea și al-XV-lea pătrund prin intermediul bisericii, al administrației și al cancelariei din țările românești, majoritatea elementelor slavone erudite, care definesc biserica și cărțile de cult („ceaslov”, „danie”, „evanghelie”, „liturghie”, „arhieru”), administrația și cancelaria („comis”, „logofăt”, „postelnic”, „boier”), toponimia și antroponomia. Variabilitatea este o coordonată definitorie și sub aspectul altor interferențe lingvistice. Începând cu secolul al X-lea și continuând până în secolele al XII-lea și al XIII-lea, asupra dinamicii lexicului s-a manifestat influența maghiară, în Transilvania și, parțial, în Moldova, la nivelul câtorva compartimente: viața orășenească și sătească („hotar”, „megieș”, „oraș”), viața de curte („aprod”, „nemeș”, „viteaz”), comerțul și industria („ban”, „cheltui”, „meșter”, „vamă”), dreptul („aldămaș”, „chezaș”), diverse („bănu”, „belșug”, „făgădu”).

Influența greacă diferă de la un dialect la altul, de la un grai la altul. Relațiile cu Imperiul Bizantin, de la începutul secolului al XI-lea au lăsat urme în toponimie: Constanța, Mangalia, Sulina, Calafat sunt de origine bizantină (aceste clase lexicale reprezintă pentru H. Mihăescu o mărturie a activității flotei comerciale a Imperiului, de-a lungul Dunării, până la Porțile de Fier). Termenii din greaca bizantină s-au bucurat de o largă circulație în limba română, mai ales la nivelul derivatelor (agonisi, folos, prisos). Influența greacă s-a produs și prin intermediul slavilor sudici, a bulgarilor, pe cale indirectă. Limba slavonă, puternic marcată de influențele grecești a reprezentat, secole în șir, mijlocul de propagare a culturii și a

civilizației bizantine. Alexandru Graur observa că multe elemente de origine greacă privind viața feudală, religioasă, culturală au pătruns în limba română prin limbile slave. H. Mihăescu identifica în documentele slavo-române din secolul al XV-lea, prezența a 55 de elenisme (188): organizarea statului („comornic”, „despot”, „logofăt”), cancelarie („catastih”, „hrisov”), navigație („catarg”), horticultură („trandafir”), mărfuri („plapumă”, „zahăr”). În secolul al XVIII-lea, limba greacă devine limba de cultură a clasei dominante din Țările Române, ca urmare a căderii Constantinopolului și a consolidării dominației turcești (evenimentele cauzează emigrarea unui mare număr de greci în spațiul carpato-danubian: în 1600 exista la Iași o școală în limba greacă, în 1689 Constantin Brâncoveanu a întemeiat vestita școală grecească în București).

„Moda lingvistică” a epocii fanariote este determinată de modificările produse la nivel economic, organizatoric, politic și administrativ. Galdi observa că dintre cei peste 1200 de termeni înregistrați în limba română au supraviețuit doar 100-150. Iată câteva exemple: „conopidă”, „ananghie”, „calapod”, „categorisi”, „logos”, „nostim”, „epitrop”, „fidea”, „sindrofie” etc. Elenismele din epoca fanariotă n-au rezistat timpului (cf. Mihăescu), fiind purtătoarele unei culturi învechite, depășite, într-un context novator ce revendica forme noi. Atât prin conținut cât și prin formă, neologismele romanice (venite prin filieră franceză, italiană, maghiară, rusă) răspundeau mai bine imperativelor vremii și mai cu seamă, modernizării limbii române. „Moda lingvistică” a secolului al XIX-lea stă sub influența modelului francez, instituționalizat (la București, profesorul francez Vaillant deschide o școală unde au învățat I. Ghica, Gr. Alexandrescu, C.A. Rosetti), legiferat (prin *Regulamentul organic* franceza intrase sub scutul legii, în unele școli cursurile fiind ținute în limba franceză). Franceza devine limba protipendadei, în locul limbii grecești și premiază a modernizării limbii literare. Presa scrisă și audio-vizuală, de după Revoluția din 1989 reflectă o nouă dinamică a vocabularului limbii române, ce poate interesa deopotrivă lingvistica teoretică și pragmatica. Limbajul devine seismograful unei noi „forma mentis” instaurată în perioada postdecembristă în plan politic, socio-economic, cultural, prin sensibilitatea la inovația lingvistică. Într-o carte recent apărută la Editura Paralela 45, G. Gruită optează pentru sintagma „modă lingvistică”, prin care este definit „aceiași joc între imuabil și efemer, între aventura novatoare și cumiștenia tradiționalistă, în aceeași atmosferă de mimetism frenetic, dar și de contestare vehementă” (G.Gruită,...p.9), ca și în „moda vestimentară”. Realizările individuale conferă limbii un caracter variabil, în comunicare. Vorbim însă de un caracter variabil limitat, reglementat prin *normă*. Lexicul este stabil în sincronie cu comunitatea de vorbitori și variabil în diacronia sistemului. În istoria unei limbi, variabilitatea semnului este consubstanțială inovației. Aceasta, pentru simpla rațiune că o inovație se definește ca fapt inedit de limbă doar prin raportarea la norma din structura tricotomică a organizării limbajului, propusă de E. Coșeriu : sistem- normă- vorbire. Dacă în latina clasică, de exemplu, *norma generală*, situată între sistem și vorbire de o anumită tradiție socio-culturală - limita libertățile vorbitorului în aplicarea sistemului, în latina populară, această cenzură este abandonată. Libertatea de expresie, „norma individuală” (E. Coșeriu) deschide drum inovațiilor înțelese ca variante individuale, inițial, ca „tendențe generale”, mai apoi „manifestate în diferite grade” (A. Meillet), în limbile romanice. Diacronic, limba este supusă mutațiilor formale [lat „*oculus*” > rom. *ochi* – prin sincopare) și semantice (lat *dolus*, cu sensul de *durere*, și-a conservat înțelesul în limba spaniolă (cf. sp. „*dolor*”) ca și în derivatul

acestui (sp. „*dolorosa*”), pe când în limba română cuvântul „*dor*” cunoaște un înalt grad de abstractizare, de spiritualizare.]

De-a lungul evoluției unei limbi, modificările vizează semnificatul, semnificatul și cel mai des raportul dintre ele în procesul comunicării, prin starea de pendulare între formele novatoare, individuale și cele tradiționale, colective. Continuitatea sistemului alternează cu mutațiile produse la nivel structural. Ceea ce a pătruns accidental (sau din exces) în limbă se modifică, dispare. Excesul de grecisme și mai târziu cel de franțuzisme reprezintă doar două exemple. Aceasta nu înseamnă că raportul dintre stabilitate și varietate, dintre ceea ce este „necesar”(Sextil Pușcariu), pertinent și ceea ce este accidental rămâne imuabil. Forme și structuri accidentale au existat mereu în limbile naturale, spre a asigura prin raportare la stabilitatea sistemului, însăși dinamica semnului lingvistic. Anacolutul, deși sfidează și logica și gramatica pare astăzi o permanență a presei scrise, ca și cacofonia.

Bibliografia

- Coșeriu, E. *Introducere în lingvistică*, traducere de Elena Ardeleanu și Eugenia Borcilă, Editura Echinoc, Cluj, 1995.
- Coșeriu, Eugeniu, *Sincronie, diacronie și istorie*, versiune în limba română de Nicolae Saramandu, Editura Enciclopedică, București, 1997.
- Gruică G., *Moda lingvistică 2007-norma, uzul și abuzul*, Paralela 45, 2006
- Heliade Rădulescu, *Scrieri alese*, ediție îngrijită de Vladimir Drimba, Editura Albatros, București, 1984.
- Meillet, A., *Introduction a l etude comparative des langues indo- europeennes*, Paris, 1934.
- Meillet, A., *Esquisse d une histoire de la langue latine*, Paris, 1938, Meyer- Lubke, *Grammaire des langues romanes*, traduction française par Eugene Rablet, A. Doutrepoint et G. Doutrepoint, I – IV, Paris- Leipzig, 1890- 1906.
- Mihăescu, H., *Influența grecească asupra limbii române până în sec. al XV- lea*, Editura Academiei R. S. R., București, 1966.
- Munteanu Șt., Vasile Țăra, *Istoria limbii române literare*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1978.
- Saussure, Ferdinand de, *Curs de lingvistică generală*, traducere și cuvânt înainte de Irina Izverna Tarabac, Polirom, Iași, 1998.
- Șăineanu, Lazar, *Istoria filologiei române*, București, 1982.
- Todorov, Tzvetan, *Teorii ale simbolului*, traducere de Mihai Murgu, Editura Univers, București, 1983.
- Toșa, Alexandru, *Efemeride*, Editura Ardealul, Târgu-Mureș, 2004.